

Marcin S. Przybyła

Wybrane aspekty obrządku pogrzebowego grupy tarnobrzeskiej

1. UWAGI WSTĘPNE

Charakterystyka obrządku pogrzebowego – stosowanego na odkrywanych cmentarzyskach pradziejowych – jest jednym ze stałych elementów analizy w archeologii. Duże znaczenie studiów nad tą problematyką wynika z faktu, iż stanowi ona jeden z nielicznych – a w przypadku szeregu jednostek kulturowych jedyny – punkt oparcia dla rekonstrukcji kultury duchowej i społecznej w czasach prehistorycznych. Z tych względów wybrane cechy obrządku pogrzebowego są często jedną z podstaw przy wyróżnianiu grup, kultur lub nawet całych kręgów kulturowych. Do tych ostatnich należy – obejmujący rozległe obszary Europy środkowej i zachodniej – krąg kultur pól popielnicowych. Poniższe uwagi odnoszą się do jednego z ugrupowań położonych na jego wschodniej peryferii, określanego jako grupa lub kultura tarnobrzaska.

Charakterystyka obrządku pogrzebowego grupy tarnobrzaskiej prezentowana była dotąd w ważniejszych dotyczących

jej opracowaniach o charakterze ogólnym (K. Moskwa 1976, s. 105–120; M. Gedl 1998, s. 132–137) oraz w szeregu monografii i komunikatów odnoszących się do poszczególnych stanowisk (np. K. Moskwa 1971, s. 91–93; 1979, s. 53–57; S. Lewandowski 1978, s. 129–132; M. Gedl 1994, s. 16–22; S. Czopek 2001, s. 152–167). Specjalnie poświęcono jej jedynie pojedyncze studium (S. Czopek 2002). Prezentowany szkic nie aspiruje do próby podsumowania wszystkich danych dotyczących obrządku pogrzebowego. Ma natomiast na celu szczegółowe przeanalizowanie kilku wybranych aspektów tego zagadnienia, takich jak obecność pochówków odbiegających od przyjętej w grupie tarnobrzaskiej normy (t.j. płaskiego grobu popielnicowego), czy też zróżnicowanie w zakresie wyposażania grobów w przedmioty metalowe.

2. TYPOWA FORMA GROBU GRUPY TARNOBRZESKIEJ

Prezentację form grobów grupy tarnobrzaskiej rozpocząć należy od scharakteryzowania zestawu cech najbardziej typowych dla pochówków tej kultury. Jest to o tyle istotne, że terytorialny zasięg dominacji formy grobu uznanej za typową stanowić może jedną z podstaw wyznaczania granic tej jednostki kulturowej. Z pozoru tego rodzaju zabieg – w wypadku ugrupowania należącego do kręgu kultur pól popielnicowych – skazany jest na niepowodzenie, ze względu na dominację jednej kategorii pochówków – płaskich grobów popielnicowych. W praktyce jednak możliwe jest wykazanie szeregu cech drugorzędnych, pozwalających na dokonanie podziału w tej kategorii obiektów.

Jedną z nich jest występowanie w grobach naczyń nakrywających popielnicę, stwierdzone w przypadku prawie wszystkich cmentarzysk grupy tarnobrzaskiej. Zjawisko to można poddać analizie uwzględniającej częstość występowania tego typu grobów oraz rodzaj naczyń używanych w charakterze pokryw.

Na najdalej wysuniętym na południe – spośród dużych cmentarzysk grupy tarnobrzaskiej – stanowisku 1 w Bachórze

Chodorówce, pow. Dynów (M. Gedl 1994) wystąpiły 574 groby popielnicowe. Ze względu na dużą głębokość zalegania, ich stan zachowania jest w większości bardzo dobry, co warunkuje wiarygodność opartych na nich wyliczeń statystycznych. W przypadku 349 grobów (60%) stwierdzono nakrywanie urn innymi naczyniami. Ten wysoki odsetek zmniejsza się w późnej fazie użytkowania cmentarzyska (grupa inwentarzy D, wg M. Gedla)¹, gdy na 28 grobów popielnicowych pokryw posiada 13 (46%). Większość spośród odkrytych w Bachórze Chodorówce naczyń pełniących funkcję pokryw to misy (273 przypadki), rzadziej spotykane są duże fragmenty pochodzące z innych rodzajów naczyń, zwłaszcza z ich części przydennych (w 54 wypadkach) oraz całe, odwrócone do góry

¹ Przy datowaniu większości analizowanych tu stanowisk przyjęto zaproponowany wcześniej schemat chronologii ceramiki grupy tarnobrzaskiej (M. S. Przybyła 2003). W przypadku cmentarzysk w Bachórze Chodorówce i Pysznicy zastosowana została ich wewnętrzna periodyzacja (M. Gedl 1994, s. 55–57; S. Czopek 2001, s. 183–184).

dnem wazy lub czerpaki (odpowiednio w 11 i 10 grobach). W zdecydowanej większości obiektów urna nakryta była tylko jednym naczyniem – w zaledwie 4 grobach funkcję tę pełniły dwie ułożone na sobie misy.

W odległości niespełna 20 km na północ do Bachorza położone jest nie opublikowane jeszcze w całości duże cmentarzysko w Lipniku, pow. Przeworsk, st. 5 (W. Blajer 2001; M. S. Przybyła 2002). Oba stanowiska pozornie dzieli niewielki dystans, jednak przy ocenie możliwości potencjalnych kontaktów pomiędzy użytkującymi je społecznościami, brać należy pod uwagę rozciągającą się między nimi naturalną barierę wzniesień Pogórza Dynowskiego, nie objętych prawie osadnictwem z młodszej epoki brązu i wczesnej epoki żelaza. Podczas trzech pierwszych sezonów badań (w latach 1998-2000) na cmentarzysku w Lipniku odkrytych zostało 160 grobów popielnicowych. Jednak jedynie w wypadku 66 z nich stan zachowania jest na tyle dobry, by mogły one stanowić bazę do wyliczeń. W 34 (51%) urna nakryta była pokrywą. Tę funkcję przeważnie pełniły misy (30 przypadków) a sporadycznie również czerpaki lub fragmenty naczyń wazowatych. W dwóch wypadkach stwierdzono nakrycie popielnicy dwiema ułożonymi na sobie misami, co przypomina podobne sytuacje z cmentarzyska w Bachorzu Chodorówce. Zauważyć można również zmniejszenie się odsetku grobów z pokrywami w zespołach z najmłodszej fazy cmentarzyska (do 43%).

Dla grupy tarnobrzeskiej z rejonu ujścia Wisłoka do Sanu najbardziej reprezentatywna jest nekropola na stanowisku 1 w Grodzisku Dolnym, pow. Leżajsk (S. Czopek 1996). Ze zbadanych tu 130 grobów popielnicowych wydzielić można 92, których stan zachowania pozwala na uwzględnienie ich w analizie. W 42 (45%) wystąpiły naczynia nakrywające urnę, przy czym we wszystkich przypadkach funkcję tę pełniły misy. Uwagę zwraca wyraźna dysproporcja pomiędzy odsetkiem grobów z pokrywami z faz I-II (wynoszącym około 50%) a tymi które odnosić można już do fazy późnej, gdy wynosi on około 15% (w 13 pochówkach z fazy III tylko w 2 wystąpiły pokrywy).

Na terenie Płaskowyżu Kolbuszowskiego materiały grupy tarnobrzeskiej pojawiają się na większą skalę dopiero we wczesnej epoce żelaza. W tym okresie założone zostaje cmentarzysko na stanowisku 1 w Trzęsówce, pow. Kolbuszowa (K. Moskwa 1971). Jego pozycję chronologiczną umieszczać można przede wszystkim w ramach fazy III, dopuszczać można jednak datowanie jego początków na fazę II. Ze względu na bardzo dobry stan zachowania tego cmentarzyska, jako podstawę do wyliczeń można traktować ogół odkrytych tu grobów (por. K. Moskwa 1971, s. 93). Wśród nich pochówki z pokrywą stanowią około 21%, jest to więc wskaźnik znacznie niższy niż w wypadku omówionych wcześniej, wielofazowych stanowisk.

Z rejonu ujścia Sanu do Wisły w całości opublikowane zostały dwa duże cmentarzyska: ze Zbydniowa, st. 1 (K. Moskwa 1979) i Pysznicy, st. 1, oba w pow. Stalowa Wola (S. Czopek 2001). Czas użytkowania pierwszego z nich jest ograniczony – jak się zdaje – jedynie do fazy II, dopuszczać można ewentualnie datowanie jego początków jeszcze na koniec fazy I. Groby z pokrywami stanowią tu 47% spośród ogółu

odkrytych (K. Moskwa 1979, s. 54). Wskaźnik ten uważać można za wiarygodny ze względu na dobry stan zachowania prawie wszystkich przebadanych tu obiektów.

Szersze ramy czasowe posiada cmentarzysko w Pysznicy. Z odkrytych tu 750 grobów popielnicowych w analizie uwzględniono 289 lepiej zachowanych. W tej grupie pokrywę posiadało 118 (47%) urn. Interesująco przedstawia się związek zjawiska nakrywania popielnic z pozycją chronologiczną poszczególnych zespołów. W starszych etapach użytkowania tego cmentarzyska (fazy A i B) odsetek grobów z pokrywami wynosi 51%, natomiast w młodszych (C i D) – odpowiadających III fazie grupy tarnobrzeskiej – spada do 26%. Zwrócić należy uwagę na fakt, iż drugi wskaźnik jest zbliżony do wyliczonego dla cmentarzyska w Trzęsówce, współczesnego młodszemu etapom Pysznicy.

Do grupy tarnobrzeskiej zalicza się również położone na jej północnych peryferiach cmentarzysko na stanowisku 2 w Kosinie, pow. Kraśnik (J. Miśkiewicz, T. Węgrzynowicz 1974). Na 372 odkryte tu – dobrze zachowane – groby popielnicowe, pochodzące z II i III fazy, przykrycie misami miało miejsce w zaledwie 17 (4%) wypadkach. Jest to więc znacznie niższy odsetek, niż stwierdzony na użytkowanym współcześnie cmentarzysku w Pysznicy.

Powyższy przegląd można uzupełnić o informacje dotyczące wybranych cmentarzysk badanych na małą skalę, lub nie posiadających pełnego opracowania materiałów. Z większych obiektów wymienić należy przede wszystkim cmentarzysko w Furmanach, pow. Stalowa Wola, st. 1, datowane na cały okres rozwoju grupy tarnobrzeskiej, gdzie wśród lepiej zachowanych zespołów wskaźnik grobów z pokrywami wynosi około 50% (K. Ormian, M. Brylska, K. J. Guściora 2001, s. 300). Nakryta pokrywami była większość popielnic z datowanego na II i III fazę cmentarzyska w Świeciechowie Dużym, pow. Kraśnik, st. 1 (Z. Wichrowski 1983, s. 18). Wśród nich zwraca uwagę pochówek z dwoma misami (ibidem, s. 19). Pomimo, iż stanowisko to zostało rozpoznane w małym stopniu (łącznie odkryto 13 grobów) informacje dotyczące stwierdzonej tu sytuacji są istotne ze względu na jego położenie na północnej peryferii grupy tarnobrzeskiej.

Na cmentarzysku w Krzemienicy, pow. Mielec, st. 1 związanym głównie z fazą III, a częściowo także z fazą II – a więc odpowiadającym czasowo młodszemu etapom nekropoli w Pysznicy – odsetek grobów z pokrywami wynosi 28% (E. Szarek-Waszkowska 1975). Jeszcze mniejszy był on na położonych nad środkowym Sanem cmentarzyskach z późnej fazy grupy tarnobrzeskiej w Trójczycach, pow. Przemyśl, st. 1 (W. Poradyło 2001) i Wylewie, pow. Przeworsk, st. 4 (H. Różańska 1961). Brak natomiast tego rodzaju wyliczeń dla cmentarzyska w Paluchach, pow. Przeworsk, największego spośród tego typu stanowisk w grupie tarnobrzeskiej. Ze względu na znikomą ilość zachowanych w zadowalającym stopniu grobów nie można również dokonać wiarygodnej oceny ilości grobów z pokrywami na takich cmentarzyskach jak Chodaczów, pow. Leżajsk, st. 2 (S. Czopek 1996); Manasterz, pow. Jarosław, st. 6 (P. Godlewski 2001), lub Wierzawice, pow. Leżajsk, st. 4 (K. Moskwa 1984).

Podsumowując powyższe dane można stwierdzić, iż na całym obszarze grupy tarnobrzeskiej konsekwentnie przestrze-

gany jest zwyczaj nakrywania popielnic innymi naczyniami. Nie obejmuje on jednak wszystkich pochówków. W starszych fazach, to jest od III OEB do HaC włącznie, zabiegowi temu poddane jest około połowy (40–60%) grobów na poszczególnych cmentarzyskach. W fazie późnej (HaD) następuje wyraźne zmniejszenie się tego wskaźnika, który wynosi wówczas około 40% na wielofazowych cmentarzyskach strefy podkarpackiej (Bachórz Chodorówka, Lipnik) a od kilkunastu do około 25% na pozostałych stanowiskach. Jeszcze mniejszy odsetek ten może być na niektórych nekropolach założonych na przełomie fazy II i III (np. Wylewa i Trójczyce). Udział pochówków posiadających pokrywę jest więc zbliżony na terenie całej grupy tarnobrzesckiej i – podobnie jak tendencja do jego zmniejszania się w fazie późnej – może być uznany za jedną z charakterystycznych cech obrządku pogrzebowego tego ugrupowania.

Na większości analizowanych tu cmentarzysk urny nakrywane były misami, sporadycznie spotyka się zastosowanie do tego celu czerpaków, lub fragmentów (zwłaszcza dolnych partii) naczyń wazowatych (Lipnik, Pysznica). Ten ostatni rodzaj pokryw jest licznie reprezentowany jedynie na cmentarzysku w Bachórze Chodorówce. Na stanowiskach z materiałami z fazy późnej w charakterze nakryć występują też plakki gliniane (Trójczyce, Trzęsówka, Wylewa). Można zatem stwierdzić pewną dowolność w doborze naczyń pełniących funkcję pokryw, co z kolei sugeruje, iż był on podyktowany raczej względami praktycznymi.

Pozostaje jeszcze kwestia, dlaczego przez kilkaset lat trwania grupy tarnobrzesckiej, a przynajmniej jej starszych odcinków, około połowy grobów na poszczególnych cmentarzyskach posiadało pokrywę, druga połowa zaś była ich pozbawiona? Wykluczyć można raczej kryterium zamożności pochowanej osoby. Abstrahując od zapewne dość niskiej wartości nakrywającego urnę naczynia, należy stwierdzić, że szereg pozbawionych pokryw grobów wyposażonych było w wyroby metalowe. Nie można wykazać także zależności pomiędzy występowaniem naczyń nakrywających, a dodawaniem do popielnic przystawek w postaci kubków lub czerpaków. Wśród przeanalizowanych tu 289 grobów z Pysznicy, na 47 wyposażonych w naczynia przystawkowe, nakrycie misą wystąpiło w 13 przypadkach². Kwestii tej nie rozwiązuje również – spotykane czasem (np. M. Gedl 1975, s. 85) – stwierdzenie, iż urny pozbawione naczyń nakrywających mogły posiadać pierwotnie przykrycie wykonane z substancji organicznej. Jak dotąd bowiem – przynajmniej w przypadku grupy tarnobrzesckiej – brak dla tej hipotezy potwierdzenia w postaci konkretnych obserwacji terenowych. Co wobec faktu, iż z tego ugrupowania znanych jest przynajmniej kilkaset zachowanych w dobrym stanie i wydobytych podczas planowych badań archeologicznych grobów popielnicowych, każe podchodzić do niej z dużą rezerwą. Przeprowadzona przez Teresę Rysiewską (1996, s. 206–220) – głównie na podstawie cmentarzyska w Zbydniowie – analiza zależności pomiędzy oznaczeniami antropologicznymi a nakrywaniem urn misami

– która wykazała, iż zwyczajem tym objęty jest zbliżony odsetek spośród pochowanych kobiet, mężczyzn i dzieci – świadczyć może, że zabieg ten był specyficzny dla jednego z użytkujących cmentarzysko lineażu.

Pozostałe cechy grobów popielnicowych grupy tarnobrzesckiej nie będą szczegółowo analizowane. Wymienić wśród nich trzeba wspomniane już wcześniej wyposażanie w naczynia przystawkowe (kubki, czerpaki, miniaturowe amfory), obejmujące jednak mniej niż połowę pochówków na poszczególnych cmentarzyskach. Przystawki występują w grobach przeważnie pojedynczo, ustawione na kościach w obrębie urny, lub obok popielnicy – ułożone na boku z wylewem przylegającym do jej ścianek (por. np. S. Czopek 2001, s. 159). Naczynia wchodzące w skład zespołu grobowego znajdują się w małej jamie, często manifestującej się jedynie jako warstewka ciemnej ziemi w odległości do kilku centymetrów od ścianek urny. W szeregu wypadków jama grobowa jest całkowicie nieuchwytna. Brak także śladów kamiennych lub drewnianych konstrukcji w grobach. Obserwacje te świadczą, iż okazałe i pracochłonne przygotowanie miejsca, w którym spoczywać miał zmarły i towarzyszące mu przedmioty, nie odgrywało większej roli w zwyczajach pogrzebowych grupy tarnobrzesckiej.

Interesujące wyniki może przynieść zestawienie cech rytuału pogrzebowego omawianego ugrupowania z charakterystycznymi dla sąsiednich obszarów. Z terenu Lubelszczyzny znanych jest kilka stanowisk, które odpowiadają chronologicznie wczesnej fazie grupy tarnobrzesckiej. Jedno z większych odkryto na stanowisku 8 w Wojciechowie, pow. Włodawa. Zbadano tu 79 grobów popielnicowych ustawionych w rzędy. Tylko w jednym z nich stwierdzono obecność przystawki, całkowicie brak natomiast tutaj pokryw. Ponadto w wypadku kilku grobów wystąpiły obstawy kamienne (S. Gołub 1990, s. 7; 1994, s. 23). Regularny układ grobów na cmentarzysku zaobserwowano również na stanowisku 1B w Gródku nad Bugiem, pow. Hrubieszów. Tutaj też – podobnie jak w Wojciechowie – w żadnym z grobów popielnicowych (odstąpiono ich łącznie 31) nie wystąpiły pokrywę, a tylko w jednym przypadku stwierdzono obecność przystawki (J. Niedźwiedź 1999, s. 107). Na pobliskim cmentarzysku w Komarowie, pow. Zamość, st. 9, na 44 groby popielnicowe, naczynie nakrywające wystąpiło tylko w jednym przypadku, w jednym pochówku stwierdzono też obecność przystawki (J. Kuśnierz 1988, s. 20; J. Niedźwiedź 1990, s. 30). Pojedynczy grób nakryty misą pochodzi też z cmentarzyska w Wieprzu, st. 1 (L. Gajewski, A. Urbański 1981). Zwraca uwagę prawie całkowity brak mis wśród innych różnorodnych form naczyń odkrytych na tej liczącej 101 grobów nekropoli (A. Kutylowski, A. Urbański 1983, s. 17–18). Podobna sytuacja ma miejsce na największym w tym rejonie cmentarzysku – w Topornicy, pow. Zamość – gdzie w 134 grobach wystąpiły jedynie nieliczne małe miski, pełniące funkcję przystawek (J. Głosik 1958, s. 194). Odmiennych obserwacji dokonano na cmentarzysku zbadanym w miejscowości Łuszczów, pow. Hrubieszów. Spośród odkrytych tu 24 urn aż 5 posiadało pokrywę (J. Niedźwiedź 1989, s. 159). Nieiwlki stopień rozpoznania tego stanowiska uniemożliwia jednak generalizowanie dokonanych tu spostrzeżeń.

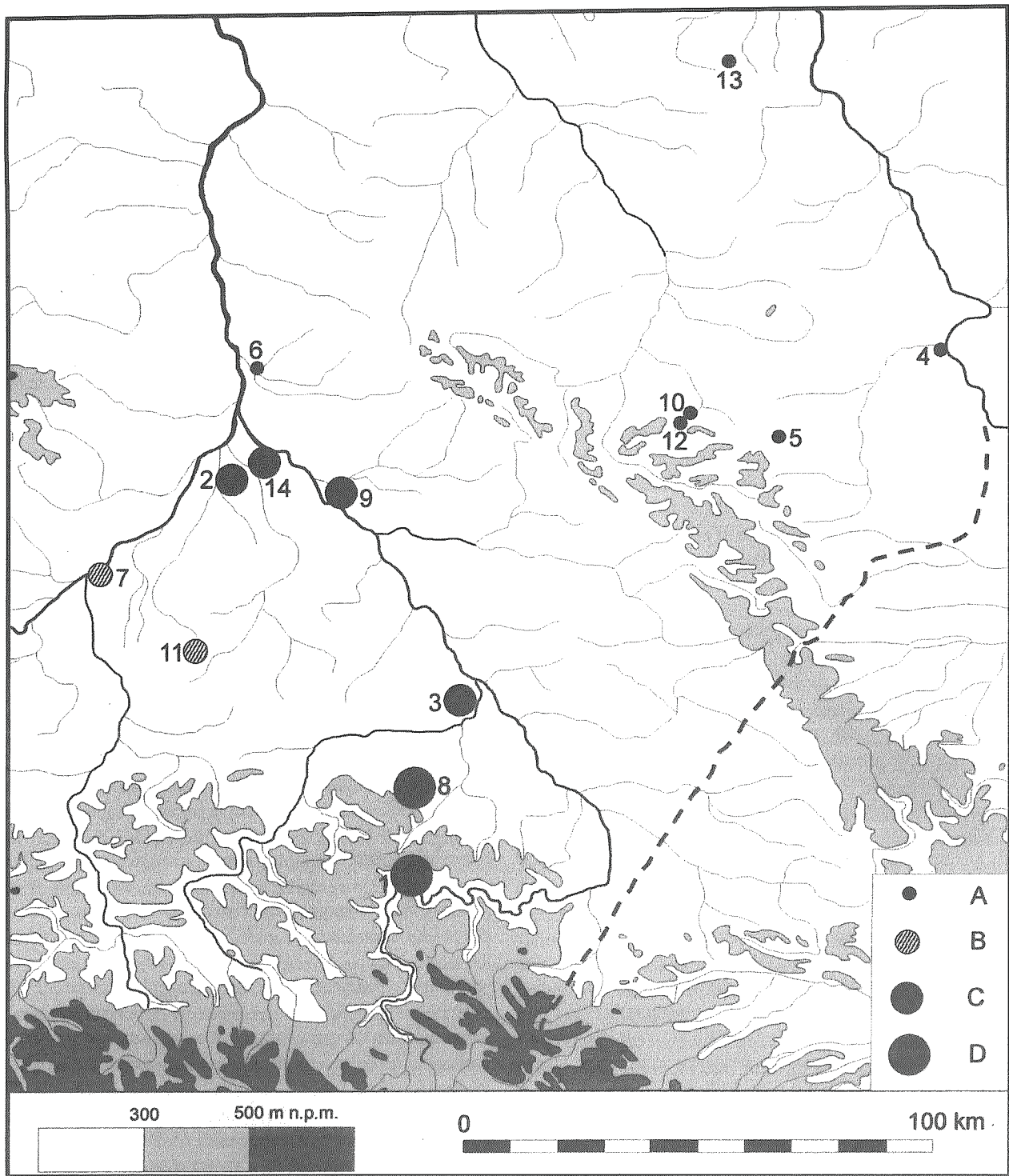
² Wspomnieć trzeba tu jednak o sugestii S. Czopka (2001, s. 159), iż funkcję analogiczną do pokrywę mogły też pełnić czerpaki złożone na kościach we wnętrzu urny.

Poró
tarnobrz
obrządk
czeniu
urn inny
odmienn
cji kam

Spos
w grupie
letowe –
Chodor
1994, s.
kategor
Czopek
nie kwe
jamowy
gadnien
grupy ta
pek 199
i uaktua

Najl
szości d
obiekty
około 20
w nich v
ułamków
skład w
rakter t
odróżni
wych. P
interpret
wyłączn
nie funk
kami po
zniszcz
odsetek
przykład
brzeg, s
jamowy
grobow
wiska (I
miejscu
grobu z
formę p
krzewsk

Jak
go typu
Na pod
dzić, iż
czającej
czasem
1994, s.
kach stw
1991, s.

Ryc. 1. Częstość występowania grobów popielnicowych z pokrywami na cmentarzyskach z epoki brązu i wczesnej epoki żelaza w Polsce południowo-wschodniej. A – brak lub pojedyncze urny nakryte misą; B – 20–30% urn nakrytych misami (stanowiska z wczesnej epoki żelaza); C – 40–50% urn nakrytych misami; D – ponad 50% urn nakrytych misami. 1 – Bachórz; 2 – Furmany; 3 – Grodzisko Dolne, st. 1; 4 – Gródek nad Bugiem; 5 – Komarów; 6 – Kosin, st. 2; 7 – Krzemienica; 8 – Lipnik; 9 – Pyszcznica; 10 – Topornica; 11 – Trzėsówka; 12 – Wieprzec; 13 – Wojciechów; 14 – Zbydniów

Abb. 1. Vorkommenshäufigkeit der Urnengräber mit den Deckschalen auf den Gräberfeldern der Bronzezeit und der frühen Eisenzeit in Südostpolen. A – keine oder vereinzelt, mit einer Schale bedeckte Urnen; B – 20–30% Urnen sind mit einer Schale bedeckt (Fundstellen aus der frühen Eisenzeit); C – 40–50% Urnen mit einer Schale; D – über 50% der Urnen sind mit einer Schale bedeckt. 1 – Bachórz; 2 – Furmany; 3 – Grodzisko Dolne, Fundst. 1; 4 – Gródek am Fluss Bóg; 5 – Komarów; 6 – Kosin, Fundst. 2; 7 – Krzemienica; 8 – Lipnik; 9 – Pyszcznica; 10 – Opornica; 11 – Trzėsówka; 12 – Wieprzec; 13 – Wojciechów; 14 – Zbydniów.

Рис. 1. Частота встречаемости урновых погребений с крышками на могильниках эпохи бронзы и раннего железа в юго-восточной Польше. А – отсутствие или единичные урны, накрытые миской; в – 20–30% урн, накрытых мисками (памятники эпохи раннего железа); С – 40–50% урн, накрытых мисками; D – более 50% урн, накрытых мисками. 1 – Бахуж; 2 – Фурманы; 3 – Гродзиско Дольное, пам. 1; 4 – Грудек над Бугом; 5 – Комарув; 6 – Косин, пам. 2; 7 – Кжеменица; 8 – Липник; 9 – Пышница; 10 – Топорница; 11 – Тженсувка; 12 – Вепжец; 13 – Войцехув; 14 – Збыднюв

Porównując wymienione stanowiska z centrum grupy tarnobrzeskiej stwierdzić można istotną różnicę w zakresie obrządku pogrzebowego, polegającą na znacznym ograniczeniu – na północ od Roztocza – zwyczaju nakrywania urn innymi naczyniami (ryc. 1). W przypadku Wojciechowa odmienną tę podkreślać może również obecność konstrukcji kamiennych w grobach. Pewne podobieństwa widoczne

są natomiast nie tyle w samym obrządku pogrzebowym, co w przestrzennym rozplanowaniu nekropoli przez podział na skupiska grobów. Przeprowadzona powyżej analiza sugerować może celowość prowadzenia szczegółowych studiów nad obrządkiem pogrzebowym, nie tylko jako punktu wyjścia dla prób rekonstrukcji kultury duchowej, ale też jako elementu istotnego przy badaniach zróżnicowania kulturowego.

3. GROBY JAMOWE

Spośród rodzajów pochówków, odbiegających od przyjętej w grupie tarnobrzeskiej normy, wymienić należy groby szkieletowe – ze szczególną odmianą w postaci znanego z Bachorza Chodorówki pochówku szkieletowego w naczyniu (M. Gedl 1994, s. 325) – oraz groby jamowe. Pierwsza z wymienionych kategorii doczekała się ostatnio szczegółowego omówienia (S. Czopek 2002), stąd w tym miejscu poruszona zostanie wyłącznie kwestia obecności w omawianym ugrupowaniu grobów jamowych (ryc. 2). Krótkie uwagi odnoszące się do tego zagadnienia zostały zawarte w szeregu opracowań dotyczących grupy tarnobrzeskiej (np. K. Moskwa 1976, s. 110, 118; S. Czopek 1996, s. 49–50). Poniższe zestawienie ma na celu zebranie i uaktualnienie podanych tam informacji.

Najliczniejszą odmianę grobów jamowych – znaną z większości dużych cmentarzysk grupy tarnobrzeskiej – stanowią obiekty w postaci niewielkiego skupiska kości, o średnicy około 20 cm, na ogół bez śladu jamy grobowej. Występujące w nich wyposażenie ogranicza się na ogół do pojedynczych ułamków ceramiki. Tylko w nielicznych przypadkach w jego skład wchodzi również drobne przedmioty metalowe. Charakter tych obiektów sprawia, że niejednokrotnie trudno odróżnić je od całkowicie zniszczonych grobów popielnicowych. Pewne kryterium dla przyjęcia drugiej z wymienionych interpretacji stanowić może tu obecność ceramiki pochodzącej wyłącznie z jednego naczynia, być może pełniącego pierwotnie funkcję urny. Groby z kośćmi przemieszanyymi ze szczątkami popielnicy – określane czasem jako „groby ciepłopalne zniszczone” (np. S. Czopek 2001, s. 155) – stanowią znaczny odsetek na szeregu naruszonych orką cmentarzyskach. Dobry przykład stanowi tu cmentarzysko w Gorzycach, pow. Tarnobrzeg, st. 1, znane w literaturze ze znacznej liczby grobów jamowych, w rzeczywistości będących raczej pozostałościami grobów popielnicowych z najsilniej zniszczonej strefy stanowiska (K. Moskwa 1960, s. 175; 1976, s. 113). Warto w tym miejscu wspomnieć, że w starszej literaturze wyróżniano typ grobu z celowo – jak przypuszczano – potłuczoną urną, jako formę przejściową do właściwego grobu jamowego (Z. Zakrzewski 1933, s. 6–7; Z. Durczewski 1939, s. 40).

Jak wspomniano wyżej, w grobach jamowych omawianego typu nie obserwuje się przeważnie śladów jamy grobowej. Na podstawie kształtu skupiska kości można jednak stwierdzić, iż jest ona zwykle półkulista, o miąższości nie przekraczającej kilkunastu centymetrów i średnicy około 20–30 cm, czasem sięgającej jednak aż do około 40–50 cm (np. M. Gedl 1994, s. 111, 316; S. Czopek 2001, s. 156). W dwóch przypadkach stwierdzono ślady gliny na ściankach jamy (A. Kostek 1991, s. 21–22; S. Czopek 1996, s. 137) – możliwe, że należy

uznać je jednak za pozostałości całkowicie rozlasyowanych popielnic (por. A. Kostek 1991, s. 21–22).

Około 1/3 spośród omawianej kategorii pochówków bezpopielnicowych nie posiada żadnego wyposażenia, w pozostałych wypadkach stanowią je drobne, przeważnie niecharakterystyczne ułamki ceramiki lub wyjątkowo drobne przedmioty brązowe (K. Ormian 1998, s. 217–218; J. Krauss 1974, s. 126) albo żelazne (K. Moskwa 1960, s. 164). Tak skromne wyposażenie uniemożliwia oczywiście określenie chronologii większości z nich. Jednak wszystkie materiały datujące (fragmenty garnków jajowatych, waz nadszańskich, mis zbydniowskich) wiążą się z II i III fazą grupy tarnobrzeskiej. Pozostaje to przeważnie w zgodzie z ramową chronologią stanowisk, z których pochodzi większa część tego typu obiektów. Ciekawa sytuacja znana jest z cmentarzyska w Paluchach, gdzie małe groby jamowe skupiały się w północnej, młodszej strefie (A. Kostek 1996, s. 55; 2002, s. 318). Obserwacje planigraficzne sugerowały by natomiast wcześniejszą pozycję chronologiczną grobu jamowego z Wierzawic, st. 4, (K. Moskwa 1984, s. 44, tabela I) położonego w pobliżu grobów z I fazy grupy tarnobrzeskiej.

Do omówionej powyżej kategorii grobów bezpopielnicowych zbliżone są pochówki, w których skupisku przepalonych kości towarzyszą nie tylko ułamki ceramiki, ale także całe naczynia. Są to zawsze formy, jakie w grobach popielnicowych pełnią funkcję przystawek (czerpaki, kubki, czarki, naczynia miniaturowe). Ustawione mogą być one albo obok skupiska, albo w jego obrębie, przy czym zwraca uwagę często spotykane ułożenie na boku. W większości wypadków ich ilość ograniczona jest do jednego okazu.

Na cmentarzysku w Bachorzu Chodorówce, które dostarczyło największej ilości tego typu grobów, większość została zaliczona do grup inwentarzy B i BC, odpowiadających I i początkowi II fazy grupy tarnobrzeskiej (M. Gedl 1994, s. 55–57, przypis 75–81). Podobnie datować można tę odmianę pochówków z Grodziska Dolnego, st. 1, oraz opublikowane obiekty z Paluchów. Relatywnie młodszy jest natomiast grób z Tarnobrzega, st. 1, wyposażony w kubek typowy dla klasycznej fazy grupy górnośląsko-małopolskiej (J. Krauss, A. Krauss 1972, s. 157) oraz obiekt z Kosina, st. 2, datowany ułamkiem naczynia zdobionego odciskiem pseudosnurowym na wczesną epokę żelaza (J. Miśkiewicz, T. Węgrzynowicz 1974, s. 150).

Bardziej rozwiniętą formę posiadają obiekty, w których skupisko kości nakryte jest częściowo lub całkowicie przez większe naczynie. Funkcję pokrywy pełnią w tych obiektach prawie zawsze odwrócone do góry dnem misy, jedynie z Ba-

chórza Chodorówki znane są przypadki użycia do tego celu dolnych części garnka lub wazy (M. Gedl 1994, s. 156, 214, 244), podobnie jak ma to miejsce w przypadku niektórych grobów popielnicowych. Często obok misy, lub w obrębie skupiska znajdują się dary grobowe w postaci małych naczyń lub przedmiotów metalowych. W tym kontekście warto zwrócić uwagę na to, że do omawianej grupy pochówków należy też kilka obiektów wyróżniających się bogactwem wyposażenia w wyroby brązowe, jak grób 138 z Grodziska Dolnego, st. 1 (S. Czopek 1996, s. 139, tabl. XLIII:3-10), lub groby 174 i 266 z Paluchów (S. Lewandowski 1978, s. 131, ryc. 3:a-e; A. Kostek 2002, s. 318, ryc. 9:j-m). Dzięki obecności charakterystycznych wyrobów metalowych – w grobach tego typu – ich chronologię można wiązać dość pewnie z I fazą grupy tarnobrzeskiej. Grób 138 z Grodziska Dolnego, st. 1, jest przy tym uważany za jeden z najstarszych zespołów reprezentatywnych dla tego ugrupowania (W. Blajer 1989, s. 132).

W odniesieniu do zaprezentowanych powyżej trzech typów grobów jamowych można przyjąć zgłaszana od dawna sugestię, że są to pochówki w organicznych popielnicach (ostatnio – S. Czopek 2001, s. 156). Wydaje się, iż relatywnie wcześniejsza pozycja chronologiczna grobów jamowych z pokrywą lub z przystawkami znajduje analogię w bogatszym wyposażeniu grobów popielnicowych datowanych na fazę wczesną. Natomiast pochówki w postaci pozbawionego wyposażenia skupiska kości mogły by mieć odpowiedniki w grobach wyposażonych wyłącznie w urnę, typowych zwłaszcza dla cmentarzysk z fazy III, gdy – jak to zostało omówione wyżej – zanika zwyczaj nakrywania popielnic misami.

Dalsze podobieństwa do grobów popielnicowych są widoczne w niektórych szczegółach. I tak misa nakrywająca kości to zapewne pokrywa organicznej urny, znane zaś wyłącznie z Bachorza Chodorówki nakrywanie kości dolną częścią garnków lub naczyń wazowatych posiada najlepsze odpowiedniki właśnie wśród grobów popielnicowych z tego cmentarzyska (M. Gedl 1994, s. 17). Pojedyncze ułamki ceramiki znajdowane wśród kości występują tak w grobach popielnicowych jak i jamowych i – o ile nie trafiły tam one w wyniku działania procesów postdepozycyjnych – można by je łączyć z bliżej nie określonym rytuałem związanym z ceremonią pogrzebową (por. M. Gedl 1962, s. 151). Małe naczynia stojące przy skupisku kości pełnią rolę analogiczną do przystawek w grobach popielnicowych. Ustawianie części z nich na boku, może być śladem po dokładaniu ich wylewem do organicznej urny, analogicznie, jak ma to miejsce w przypadku „zwykłych” grobów popielnicowych. Podobnie jak w przypadku analizy zwyczaju nakrywania urn, pozostaje jednak pytanie, dlaczego w omawianych grobach dokonywano odstępstwa i glinianą urnę zastępowano organicznym opakowaniem? Niewątpliwie nie można szukać przyczyny tego zabiegu w materialnym upośledzeniu pochowanych w ten sposób zmarłych. Przeczy temu bowiem, wykraczające poza przeciętną, bogactwo pozaceramicznego wyposażenia części z nich. Kwestia interpretacji braku lub obecności glinianych urn w grobach jest szczególnie istotna ze względu na przypisywaną ceramice rolę nośnika znaczeń i grupowego identyfikatora (H. van den Boom 2000, s. 193–194).

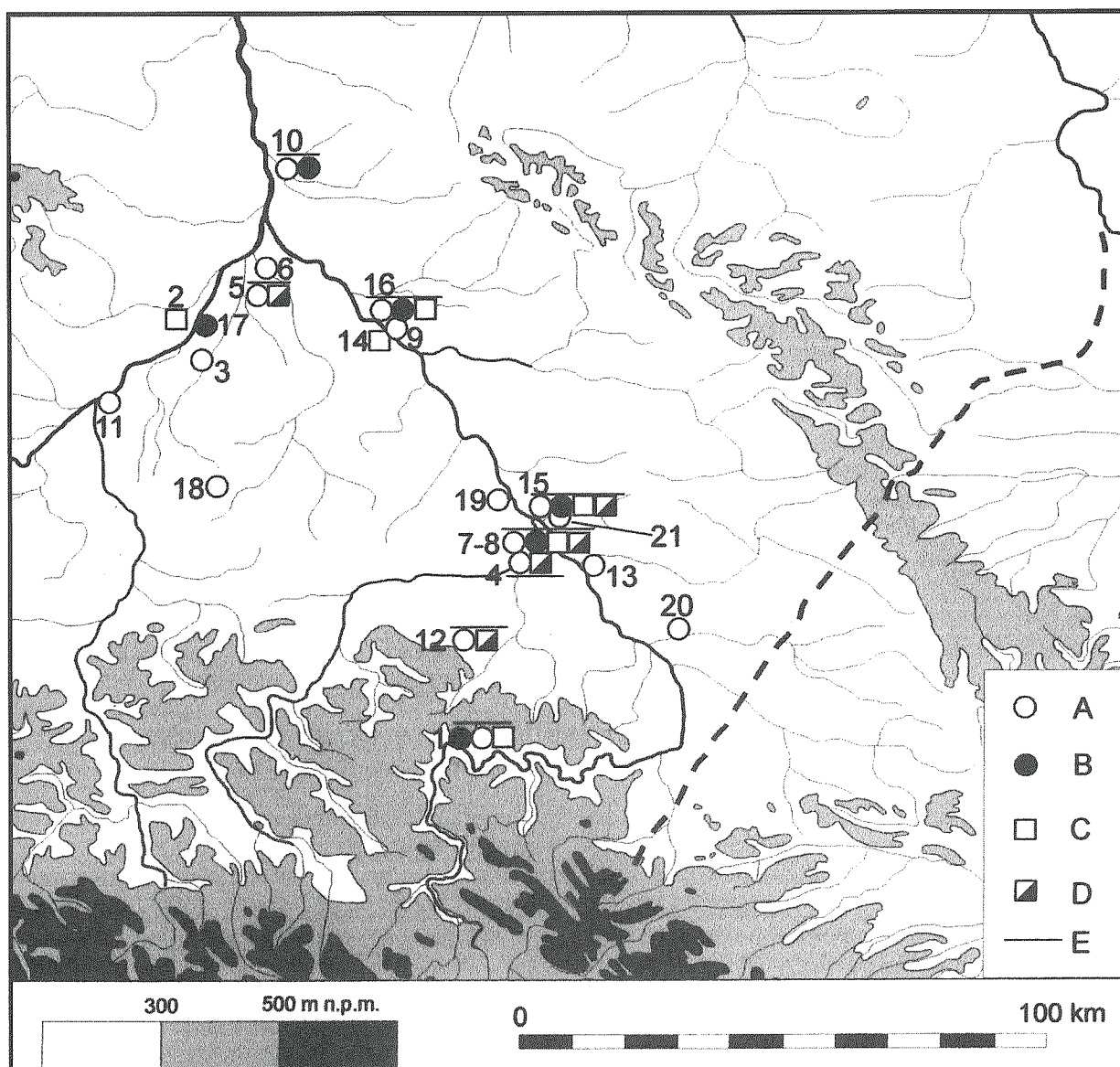
Osobnego omówienia wymagają groby jamowe, w których kości rozsypane są w dużych jamach. Przeważnie dłuższa średnica jam tego typu obiektów ma ponad 80 cm, a w niektórych przypadkach przekracza nawet 100 cm, jest więc wyraźnie większa od omówionych powyżej trzech kategorii. W większości wypadków zarys jamy jest wyraźnie widoczny, w rzucie owalny, w różnym stopniu wydłużony, czasem przybiera formę bardziej regularną, zbliżoną do prostokąta. Kości rozsypane są w części jamy, tworząc skupiska, lub w całej jamie. W jednym przypadku (Grodzisko Dolne, st. 1, gr. I – M. Gedl 1960, s. 86–89) zaobserwowano układ anatomiczny ze szczątkami czaszki we wschodniej części grobu.

Dalszy podział grobów bezpopielnicowych w dużych jamach możliwy jest do przeprowadzenia w oparciu o występujący w nich inwentarz. I tak pierwszą – bardzo charakterystyczną – odmianę stanowią groby wyposażone wyłącznie w przedmioty metalowe, znane z cmentarzysk w Chodaczuwie oraz w Grodzisku Dolnym, st. 1 (S. Czopek 1996, s. 50). Ich inwentarz ograniczał się – w każdym przypadku – jedynie do pojedynczego zabytku (szpila, obręcz, naszyjnik), co nie zmienia jednak faktu, iż w stosunku do przeciętnego wyposażenia pochówków grupy tarnobrzeskiej, zespoły te należą do bogatszych. Charakterystyczne formy zabytków, takie jak masywna bransoleta ze sztaby lub tordowany naszyjnik, sugerują łączenie tego typu grobów z I fazą.

Kolejną odmianę tworzą pochówki wyposażone w całe naczynia (w tym w duże formy, jak garnki esowate lub wazy), a czasem także przedmioty metalowe³. Całe wyposażenie skupione jest na ogół na jednym krańcu jamy, tylko w przypadku jednego z opublikowanych grobów z Paluchów, st. 1 układ był wyraźnie odmienny, bowiem naczynia wyznaczały jej narożniki (S. Lewandowski 1978, s. 131). Wśród tej kategorii pochówków dwa obiekty z Grodziska Dolnego, st. 1 (M. Gedl 1960, s. 85–89) oraz grób z Lipnika (M. S. Przybyła 2003a, s. 96–98) należy łączyć z okresem formowania się grupy tarnobrzeskiej, w czasie odpowiadającym w przybliżeniu fazie BrD. Dalsze trzy obiekty, pochodzące z cmentarzyska w Paluchach (S. Lewandowski 1978, s. 131; A. Kostek 2002, ryc. 12:d-g; 13:g-j) związane są natomiast z wczesną (I) fazą tego ugrupowania. O możliwości kontynuowania się tego typu pochówków także w późniejszym okresie świadczy grób z Furman, wyposażony w wazę nadszańską (K. Ormian 1998, s. 228). Jeszcze młodsza może być pozycja chronologiczna jednego z grobów z Paluchów, st. 1, w którego inwentarzu wystąpiła żelazna szpila (A. Kostek 1996, s. 55; 2002, ryc. 4B:a).

Do ostatniego typu zaliczone zostały pochówki z wyposażeniem ograniczonym jedynie do ułamków ceramiki, w niektórych przypadkach znajdujących się zapewne na złożu wtórnym (por. S. Czopek 2001, s. 69, 83). W jednym z zaliczonych do tej grupy grobów – z Błonia, pow. Sandomierz

³ Wspomnieć można w tym miejscu, że na cmentarzysku w Paluchach odkryty został grób popielnicowy z urną umieszczoną w obrębie bardzo dużej (około 4 m długości), owalnej jamy, rozmiarami odpowiadającej grobom szkieletowym (A. Kostek 2003, s. 110). Odkrycie to wskazuje, iż w przypadku silnie zniszczonych grobów ciepłopalnych w dużych jamach należy brać pod uwagę możliwość iż pierwotnie zawierały one urnę z kośćmi.

Ryc. 2. Typy grobów bezpopielnicowych na cmentarzyskach grupy tarnobrzezkiej. A – grób w małej jamie pozbawiony wyposażenia lub zawierający jedynie pojedyncze ułamki ceramiki; B – grób w małej jamie wyposażony w naczynia lub przedmioty metalowe; C – grób w dużej jamie pozbawiony wyposażenia; D – grób w dużej jamie wyposażony w naczynia lub przedmioty metalowe. 1 – Bachórz; 2 – Błonie; 3 – Chmielów; 4 – Chodaczów; 5 – Furmany; 6 – Gorzyce; 7 – Grodzisko Dolne, st. 1; 8 – Grodzisko Dolne, st. 2; 9 – Kłyżów; 10 – Kosin, st. 2; 11 – Krzemienica; 12 – Lipnik; 13 – Manasterz; 14 – Nisko-Warchoły; 15 – Paluchy; 16 – Pysznica; 17 – Tarnobrzeg; 18 – Trzęsówka; 19 – Wierzawice, st. 4; 20 – Wietlin III; 21 – Wylewa

Abb. 2. Typen der Urnengräber auf den Fundstellen der Tarnobrzeg – Gruppe. A – Grab in der kleinen Grube ohne Ausstattung oder nur mit einzelnen Keramikscherben; B – Grab in einer kleinen Grube, ausgestattet mit Gefäßen oder Metallgegenständen; C – Grab in einer großen Grube ohne Ausstattung; D – Grab in einer großen Grube, ausgestattet mit Gefäßen oder Metallfunden. 1 – Bachórz; 2 – Błonie; 3 – Chmielów; 4 – Chodaczów; 5 – Furmany; 6 – Gorzyce; 7 – Grodzisko Dolne, Fundst. 1; 8 – Grodzisko dolne, fundst. 2; 9 – Kłyżów; 10 – Kosin, Fundst. 1; 11 – Krzemienica; 12 – Lipnik; 13 – Manasterz; 14 – Nisko – Warchoły; 15 – Paluchy; 16 – Pysznica; 17 – Tarnobrzeg; 18 – Trzęsówka; 19 – Wierzawice, Fundst. 4; 20 – Wetlin III; 21 – Wylewa.

Рис. 2. Типы урновых погребений на могильниках тарнобжегской группы. А – погребение в небольшой ямке без инвентаря или содержащее единичные фрагменты керамики; В – погребение в небольшой ямке, содержащее сосуды или металлические предметы; С – погребение в большой яме без инвентаря; D – погребение в большой яме, содержащее сосуды или металлические предметы. 1 – Бахуж; 2 – Блоне; 3 – Хмельов; 4 – Ходачув; 5 – Фурманы; 6 – Гожице; 7 – Гродзиско Дольное, пам. 1; 8 – Гродзиско Дольное, пам. 2; 9 – Клыжув; 10 – Косин, пам. 2; 11 – Кжеменица; 12 – Липник; 13 – Манастэж; 14 – Ниско-Вархоло; 15 – Палюхи; 16 – Пышница; 17 – Тарнобжег; 18 – Тженсувка; 19 – Вежавице, пам. 4; 20 – Ветлин III; 21 – Вылева

– wśród kości leżał drobny przedmiot brązowy (R. Jamka 1933, s. 233). Brak materiałów datujących uniemożliwia jednoznaczne określenia chronologii tej grupy obiektów. Oba groby z Błonia (R. Jamka 1933, s. 233, 228–229) oraz grób

z Grodziska Dolnego, st. 2 (K. Moskwa 1962, s. 310) można datować zgodnie z ramową chronologią tych stanowisk, to znaczy na wczesną epokę żelaza. Podobną metrykę można przyjąć dla grobu z Paluchów, st. 1, zlokalizowanego w pół-

nocnej, młodszej strefie stanowiska (A. Kostek 1996, s. 55). Brak natomiast przesłanek dla datowania pochówku z Bachorza Chodorówki (M. Gedl 1994, s. 174) oraz grobów z Pysznicy (S. Czopek 1996, s. 156) i Niska-Warcholów, st. 3 (A. Talar 1966, s. 32). Datowanie pozbawionych wyposażenia grobów bezpopielnicowych w dużych jamach na wczesną epokę żelaza wspierać może fakt, iż w tym czasie analogiczne pochówki pojawiają się również w innych ugrupowaniach ze wschodniej części Polski (np. R. Mikłaszewska-Balcer 1964, s. 360, 363–365; H. Różańska 1962, s. 182).

Opisane powyżej formy grobów jamowych, zwłaszcza wyposażone w naczynia i wyroby brązowe wyraźnie nawiązują do grobów szkieletowych. Podobieństwo to podkreślać może interesująca sytuacja znana z cmentarzyska w Paluchach, gdzie groby w dużych jamach tworzą wraz z pochówkami szkieletowymi pas biegnący na osi N-S i wyznaczający wschodnią granicę stanowiska (A. Kostek 2002, ryc. 2). Nawiązania do grobów szkieletowych widoczne są w układzie inwentarza oraz – przynajmniej częściowo – w kształcie i orientacji jamy (S. Czopek 1996, ryc. 17–18; A. Kostek 2002, ryc. 2). Jednocześnie niektóre z grobów w dużych jamach reprezentują etap kształtowania się grupy tarnobrze-

skiej, będąc zarazem najstarszymi pochówkami ciałałopalnymi na zajęтым przez nią obszarze. Obecność tego typu grobów także w innych rejonach kształtowania się – na bazie kultury trzcinieckiej – ugrupowań w typie pól popielnicowych (A. Matoga 1991, s. 238–239) sugerować może, iż omawiana odmiana pochówku powstała jako forma przejściowa pomiędzy grobami szkieletowymi (znanymi też z kultury trzcinieckiej w dorzeczu Sanu – S. Czopek 1998, s. 159, ryc. 7–8) a ciałałopalnymi popielnicowymi. Kwestią otwartą pozostaje jednak, dlaczego groby bezpopielnicowe w dużych jamach obecne są też – podobnie jak groby szkieletowe – w czasie, w którym niewątpliwie praktykowano już chowanie w urnach. Zwraca tutaj uwagę podobieństwo do sytuacji znanej z grupy górnośląsko-małopolskiej, w której klasycznej fazie obok grobów szkieletowych i popielnicowych występują także – nawiązujące do tych pierwszych – pochówki ciałałopalne w dużych jamach (np. E. Szydłowska 1972, s. 183–186). Być może zatem obecność omawianej kategorii grobów jest nieodłącznie związana z tymi samymi zwyczajami, których przejawem jest współwystępowanie grobów szkieletowych i ciałałopalnych na tych samych nekropolach.

4. ZALEŻNOŚCI ZACHODZĄCE POMIĘDZY WIEKIEM I PŁCIĄ ZMARŁEGO A WYPOSAŻENIEM W PRZEDMIOTY BRĄZOWE W GROBACH CIAŁOPALNYCH

Analiza antropologiczna przepalonych szczątków kostnych, która umożliwia określenie wieku, a niekiedy także płci zmarłego, daje szansę zaobserwowania związków uzyskanych dzięki niej danych z wyposażeniem grobów. Przykładem tego typu próby, jest porównanie przeprowadzone dla birtualnego cmentarzyska w Przeczycach, pow. Zawiercie (E. Szydłowska 1972, s. 68, 122–132). Wykazało ono niewielkie zależności w składanej do grobu ceramice i brak takowych w przypadku wyposażenia w ozdoby i części stroju. Bardzo ciekawe efekty przyniosła praca Renaty Essen (1991), która analizując wczesnożyłką prowincję cmentarzyska w Kietrze, pow. Głubczyce, wskazała na istnienie korelacji pomiędzy formą naczynia-popielnicy a wiekiem i płcią zmarłego, równocześnie jednak uznała, że podobne porównanie dla wyposażenia w poszczególne typy szpil brązowych nie jest możliwe do wykonania (R. Essen 1991, s. 105). Wśród prac dotyczących grupy tarnobrzezkiej, problem zależności pomiędzy danymi antropologicznymi a wyposażeniem grobu, nie znalazł większego odbicia. Poza wspomnianą już wcześniej pracą T. Rysiewskiej (1996) tego typu analiza zamieszczona została tylko w opracowaniach cmentarzysk w Zbydniowie (K. Moskwa 1979, s. 54–57) i Pysznicy (S. Czopek 2001, s. 157–167). W obu wypadkach mamy jednak do czynienia ze stanowiskami datowanymi głównie na II fazę grupy tarnobrzezkiej, dla której charakterystyczne jest ubogie i mało zróżnicowane pod względem zasobu form wyposażenie grobów w przedmioty metalowe.

Pomimo stosunkowo dobrego stanu przebadania grupy tarnobrzezkiej tylko niewielka ilość opublikowanych cmentarzysk posiada analizy antropologiczne. Powoduje to znaczne ograniczenie bazy źródłowej tym bardziej, że dla

przeprowadzonego tu porównania konieczny jest też dobry stan zachowania grobu, oraz obecność w jego wyposażeniu zabytku metalowego. Poniższa analiza przeprowadzona została w oparciu o 269 zespołów pochodzących z siedmiu cmentarzysk⁴. Ze względu na trudności wynikające z datowania szeregu zespołów zrezygnowano z ich chronologicznego rozwarstwienia. Uwzględnienie jedynie dokładnie datowanych grobów doprowadziło by bowiem do dalszego zubożenia bazy źródłowej. Ewentualne zróżnicowanie w tym względzie polega jedynie na osobnym analizowaniu danych z cmentarzysk związanych głównie z fazą II (Furmany, Pysznica, Zbydniów)⁵.

Najliczniejszą kategorię dużych wyrobów metalowych w grobach ciałałopalnych grupy tarnobrzezkiej stanowią szpile. Ogółem wystąpiły one w 63 zespołach, przeważnie pojedynczo, jedynie w 3 grobach podwójnie (pochówki kobiety, kobiety i dziecka oraz mężczyzny i dziecka). Szpile znajdowano w 8 grobach kobiet, w tym tylko w jednym przypadku

⁴ Większość uwzględnionych tu grobów pochodzi z cmentarzysk w Bachórze Chodorówce (75 zespołów – M. Gedl 1994) i Pysznicy (S. Czopek 2001 – 64 zespoły). Znacznie mniej natomiast z Chodaczowa (4 zespoły – S. Czopek 1996), Grodziska Dolnego, st. 1 (17 zespołów – S. Czopek 1996) i Zbydniowa (32 zespoły – K. Moskwa 1979). Uwzględniono również dane z nieopublikowanych cmentarzysk w Furmanach (45 zespołów – M. Brylska 1998; K. Ormian 1998) i Lipnika (17 zespołów z badań prowadzonych w latach 1998–2000).

⁵ W celu maksymalnego wykorzystania dostępnego materiału dokonano pewnych uproszczeń. W przypadku kilku grobów, w których analiza płci opatrzona była znakiem zapytania, potraktowano ją jako pewnik. Groby zawierające szczątki dzieci włączono do ogólnej kategorii pochówków dziecięcych.

był to zespół ze stanowiska związanego z II fazą. W grobach męskich szpile wystąpiły 13 razy, przy czym 3 razy w grobach z fazy II. W pochówkach osób dorosłych o nieoznaczonej płci szpile stwierdzono 16 razy. Łącznie ta kategoria zabytków wystąpiła w 37 grobach osób dorosłych. Pochówki dziecięce zawierały szpile w 15 przypadkach. Wreszcie na 9 grobów kobiety z dzieckiem aż 6 zawierało szpilę, ich pojedyncze okazy wystąpiły też w grobach mężczyzny z dzieckiem, mężczyzny z kobietą i dziecka z dorosłym o płci nieokreślonej.

Spośród wyliczonych powyżej danych zwraca uwagę wysoka frekwencja szpil w grobach kobiet z dziećmi. Jednak ze względu na małą ilość zespołów o takim oznaczeniu nie można traktować ich jako podstawy dla ogólniejszych wniosków. Relatywnie często szpile występują też w grobach męskich. Jest istotne z tego względu, że poza drobnymi kółkami i skrętami z drutu brązowego – typowymi dla grobów męskich ze stanowisk z dominacją fazy II – jest to jedyny często występujący przedmiot metalowy w pochówkach należących do tej kategorii antropologicznej. Rzadziej natomiast spotkać można szpile w grobach kobiecych, które – o czym będzie jeszcze mowa – charakteryzują się wysoką frekwencją innych rodzajów ozdób. Zwraca uwagę także fakt, iż szpile występują rzadziej jako wyposażenie pochówków dziecięcych niż osób dorosłych.

Należy zauważyć, że spośród wszystkich składanych do grobów kategorii ozdób i elementów stroju, szpile w największym stopniu mogły mieć znaczenie funkcjonalne. Możliwe, iż właśnie ta praktyczna rola jest związana z ich szczególnie częstą obecnością w grobach mężczyzn. Większość szpil pochodzących z cmentarzysk grupy tarnobrzeskiej reprezentuje najprostszą i najpospolitszą formę o główce rozklepanej i zwiniętej w uszko. Wśród grobów posiadających oznaczenia antropologiczne wystąpiły tylko trzy okazy o odmiennym, bardziej „ozdobnym” sposobie ukształtowania główki. Dwie z nich (szpile typu Pleszów i z główką kulistą) wystąpiły w grobach dzieci, natomiast jedna (szpila z główką pastorałowatą) w grobie kobiety z dzieckiem. Brak zatem wśród nich pochówku mężczyzny.

Kolejną kategorię stanowią ozdoby obręczowe (bransolety lub nagolenniki), które wystąpiły łącznie w 22 grobach. Pomijając zasadniczą kwestię, czy tak niewielka próba stanowić może podstawę do dalszych wniosków, należy stwierdzić, że ozdoby obręczowe stanowią stosunkowo rzadkie wyposażenia w grobach ciałałpalnych. Znacznie częściej bransolety i nagolenniki pojawiają się w pochówkach szkieletowych. Na znane 24 tego typu obiekty⁶ wystąpiły one aż w 16 (S. Czopek 2002, tabela I).

Ozdoby obręczowe znajdowały się w inwentarzu 4 grobów kobiecych, w tym w jednym pochówku z datowanego na fazę II cmentarzyska w Zbydniowie. W grobach męskich brak jest tego typu zabytków. Fragment bransolety lub raczej

nagolennika stanowić mógłby ewentualnie ułamek grubego, tordowanego pręta z grobu 135 w Grodzisku Dolnym, st. 1 (S. Czopek 1996, tabl. XLII:5). Nie można jednak również wykluczyć, iż jest to pozostałość naszyjnika. Bransolety, lub ich fragmenty wystąpiły ponadto w 4 pochówkach osób dorosłych o płci nieokreślonej. W grobach dzieci ozdoby obręczowe znalazły się 11 razy, występują tu zatem częściej niż w grobach osób dorosłych. Pomimo to jednak, w szeregu wypadków wydaje się wątpliwe, by mogły być w rzeczywistości noszone za życia. Dotyczy to zwłaszcza pochówków niemowląt, jak grób 562 z Bachorza Chodorówki lub grobu 140 z Lipnika, gdzie dwie masywne bransolety ze sztaby wystąpiły w grobie rocznego dziecka. W drugim z wymienionych przypadków symptomatyczne jest również to, iż obie ozdoby znajdowały się poza urną. Równocześnie znanych jest jednak kilka bransolet wykonanych z drutu lub taśmy brązowej, o średnicy około 4 cm, przeznaczonych prawdopodobnie do noszenia przez dzieci.

Wśród grobów podwójnych ozdoby obręczowe wystąpiły w 3 pochówkach kobiety z dzieckiem i w jednym grobie mężczyzny. W pierwszej z wymienionych kategorii ich wysoka frekwencja wpisuje się dobrze w podkreślone już wcześniej bogactwo tych zespołów.

Reasumując, wydaje się, że ozdoby obręczowe, niezależnie od pełnionej funkcji są typowe dla stroju kobiecego. Występują także, równie często, w grobach dzieci, lecz ich obecność – przynajmniej w niektórych wypadkach – nie stanowi odzwierciedlenia noszonego przez nie za życia stroju. Nie ma natomiast przesłanek, które wskazywałyby na występowanie bransolet także w stroju męskim. Należy jednak zwrócić uwagę, że wszystkie powyższe spostrzeżenia odnoszą się do grobów ciałałpalnych, w których omawiana kategoria zabytków pojawia się sporadycznie, nie zaś do grobów szkieletowych, dla których zdaje się być typowa.

W grobach ciałałpalnych grupy tarnobrzeskiej sporadycznie występują też naszyjniki. Wśród uwzględnionych w analizie zespołów znajdują się dwa groby z tą kategorią ozdób, jeden z nich należy do mężczyzny, w drugim zaś pochowana została osoba dorosła o nieoznaczonej płci. Z pojedynczych zespołów pochodzą narzędzia lub przybory. W grobie kobiecym z Bachorza Chodorówki wystąpiły szczypczyki brązowe, w grobie męskim z tego samego stanowiska dłuć brązowa, wreszcie w podwójnym grobie mężczyzny i dziecka ze Zbydniowa oraz w grobie mężczyzny z Pysznicy znaleziono groty strzał.

Jedynie ogólnie omówione zostaną tu drobne kółka i skręty z taśmy lub drutu brązowego oraz rozmaite zawieszki i paciorki metalowe. Typowe są one przede wszystkim dla II fazy grupy tarnobrzeskiej (K. Moskwa 1976, s. 93, 95), przykładowo: spośród 70 zabytków metalowych z uwzględnionych w analizie zespołów z cmentarzyska w Pysznicy, aż 66 należy do tych kategorii. Drobne ozdoby brązowe pojawiają się zarówno w grobach kobiet i mężczyzn, jak i dzieci. W zależności pomiędzy danymi antropologicznymi a ich obecnością wskazać można jedynie pewne tendencje. Kółka i skręty z drutu lub taśmy występują – na poszczególnych stanowiskach – w około 50–80% wyposażonych w zabytki metalowe pochówków kobiet i około 30–40% pochówków mężczyzn.

⁶ Podana liczba odbiega od wymienionej w studium Sylwestra Czopka (2002, s. 232). Nie uwzględniono tu bowiem szeregu zespołów w postaci skupisk naczyń bez kości z cmentarzysk w Grodzisku Dolnym, st. I i Chodaczowie, interpretowanych przez cytowanego autora jako pozostałości grobów szkieletowych, oraz grobu ze Złotej, pow. Sandomierz, którego przynależność kulturowa jest dyskusyjna.

Znacznie mniejszy jest też odsetek zawieszek i paciorków brązowych w grobach dzieci, w stosunku do ogółu grobów osobników dorosłych.

Przystępując do podsumowania powyższych danych odnoszących się do zależności pomiędzy wiekiem i płcią zmarłego a rodzajem złożonych do jego grobu przedmiotów metalowych zwrócić należy uwagę, iż będące przedmiotem analizy zespoły wyposażone w brązowe ozdoby i części stroju stanowią stosunkowo niewielki odsetek (od kilku do około 20 procent) wszystkich grobów na poszczególnych cmentarzyskach. Jednocześnie udział poszczególnych kategorii antropologicznych w grupie grobów zaopatrzonych w metale jest w przybliżeniu proporcjonalny (S. Czopek 2002, s. 161), co mogło znajdować odzwierciedlenie w strukturze żywych populacji użytkujących cmentarzyska. Obecność pochówków dzieci wyposażonych w znaleziska metalowe, a zwłaszcza w większe, materiałochłonne ozdoby, jak szpile i bransolety, sugerować może, że przynależność do grupy dysponującej brązem i wykonanymi z niego przedmiotami była dziedziczna.

Poza przypadkiem cmentarzyska w Lipniku, gdzie pod względem wyposażenia w duże przedmioty brązowe

wyraźnie dominują pochówki dzieci, nie można wyraźnie wskazać, by którąś z kategorii antropologicznych charakteryzowało szczególne bogactwo wyposażenia. Zauważyć można natomiast zróżnicowanie polegające na większym urozmaiceniu stroju kobiecego, w którym obok szpil występują licznie drobne kółka, skręty, paciorki i zawieszki oraz ozdoby obręczowe, noszone jako bransolety a być może też jako nagolenniki. W stroju męskim podstawowe wyposażenie stanowi szpila, być może pełniąca ściśle funkcjonalną rolę, rzadsze są natomiast drobne ozdoby z drutu i taśmy brązowej, brak też przesłanek wskazujących na noszenie ozdób obręczowych. Poświadczony jest natomiast przypadek obecności w grobie męskim naszyjnika, a więc części stroju o czysto ozdobnym, a przez wzgląd na materiałochłonność także prestiżowym charakterze. Wyposażenie grobowe dzieci zbliżone jest do spotykanego w pochówkach kobiet, z tą różnicą, iż rzadsze jest występowanie w nich szpil oraz zawieszek i paciorków brązowych. W pochówkach dzieci należy zwrócić uwagę na rozróżnienie pomiędzy przedmiotami (zwłaszcza bransoletkami) niewielkich rozmiarów, zapewne przeznaczonymi do noszenia za życia, a masywnymi ozdobami zdeponowanymi jako dary grobowe.

WYKAZ CYTOWANEJ LITERATURY

- Blajer W.
1989 *Z problematyki zabytków brązowych wczesnej fazy grupy tarnobrzeskiej*, [w:] *Grupa tarnobrzeska kultury łużyckiej*, Rzeszów, s. 111–141.
- 2001 *Cmentarzysko w Lipniku, pow. przeworski, po trzech sezonach badań*, „MSROA”, t. 22, s. 279–290.
- van den Boom H.
2000 *Ceramika jako nośnik znaczenia: rozważania nad zdobnictwem ceramiki*, [w:] *Kultura symboliczna kręgu pól popielnicowych epoki brązu i wczesnej epoki żelaza w Europie Środkowej*, Warszawa, s. 183–200.
- Brylska M.
1998 *Analiza antropologiczna ciałopalnego cmentarzyska grupy tarnobrzeskiej w Furmanach*, Maszynopis pracy magisterskiej, UJ, Kraków.
- Czopek S.
1996 *Grupa tarnobrzeska nad środkowym Sanem i dolnym Wisłokiem*, Rzeszów.
- 2001 *Pysznica, pow. Stalowa Wola, stanowisko 1 – cmentarzysko ciałopalne z przełomu epok brązu i żelaza*, Rzeszów.
- 2002 *Inhumacja i kremacja na cmentarzyskach grupy tarnobrzeskiej* [w:] *Popiół i Kość*, Funeralia Lednickie 4, Sobótka-Wrocław, s. 231–246.
- Durczewski Z.
1939 *Zagadnienie grobów jamowych w kulturze łużyckiej i późniejszych ich nawiązań*, „WA”, t. 16, s. 35–52.
- Essen R.
1991 *Próba ustalenia związku między typem popielnicy a wiekiem i płcią zmarłego w oparciu o materiał z wczesnołużyckiej części cmentarzyska w Kietrze*, [w:] *Die Anfängen der Urnenfelderkultur in Europa*, Archaeologia Interregionalis, t. 13, Warszawa, s. 103–107.
- Gajewski L., Urbański A.
1981 *Wieprzec, stan. 1, gm. Zamość, woj. zamojskie*, Sprawozdania z badań terenowych Katedry Archeologii UMCS i Archeologicznego Ośrodka Badawczo-Konserwatorskiego w Lublinie w 1981 r., s. 8–9.
- Gedl M.
1960 *Sprawozdanie z drobnych prac archeologicznych prowadzonych na terenie województwa rzeszowskiego w 1955 r.*, „Spr. Arch.”, t. 9, s. 85–90.
- 1962 *Kultura łużycka na Górnym Śląsku*, Wrocław.
- 1975 *Kultura łużycka*, Kraków.
- 1994 *Cmentarzysko z epoki brązu w Bachórze-Chodorówce*, Kraków.
- 1998 *Epoka brązu we wschodniej części polskich Karpat*, Kraków.
- Głosik J.
1958 *Cmentarzysko ciałopalne kultury łużyckiej z IV okresu epoki brązu w Topornicy, pow. Zamość*, „Mat. Star.”, t. 3, s. 155–206.
- Godlewski P.
2001 *Cmentarzysko grupy tarnobrzeskiej w Manasterzu, stan. 6*, „MSROA”, t. 22, s. 21–57.
- Gołub S.
1990 *Stanowisko ciałopalne kultury łużyckiej w Wojciechowie, gm. Hańsk*, Informator o badaniach archeologicznych w województwie chełmskim w 1989 r., s. 6–8.
- 1994 *Wstępne wyniki badań na cmentarzysku ciałopalnym kultury łużyckiej w Wojciechowie, stan. 8, gm. Hańsk*, Informator o badaniach archeologicznych w województwie chełmskim w 1987–1988 roku, s. 23–25.
- Jamka R.
1933 *Cmentarzysko wczesnolateńskie w Błoniu w powiecie sandomierskim*, „PArch.”, t. 4, s. 224–237.
- Kostek A.
1991 *Cmentarzysko grupy tarnobrzeskiej w Wietlinie III, gm. Laszki, woj. Przemyśl*, „MSROA” za lata 1980–1984, s. 5–44.
- 1996 *Badania wykopaliskowe na cmentarzysku w Paluchach*, „RPrzemyski”, t. 32, z. 3, Archeologia, s. 51–67.

- 2002 *Cmentarzysko w Paluchach, pow. Przeworsk. Dotychczasowe badania*, [w:] *Wielkie cmentarzyska z epoki brązu i wczesnej epoki żelaza*, Polska Akademia Nauk, Komitet Nauk Pra- i Protohistorycznych, Prace, t. 5, Warszawa, s. 313–337.
- 2003 *Badania wykopaliskowe na stan. 1 w Paluchach w latach 1998 i 2001*, „RPrzemyski”, t. 39, z. 2, Archeologia, s. 107–118.
- Kutyłowski A., Urbański A.
- 1983 *Wieprzec, gm. i woj. Zamość*, Sprawozdania z badań terenowych Katedry Archeologii UMCS i Archeologicznego Ośrodka Badawczo-Konserwatorskiego w Lublinie w 1983 r., s. 17–18.
- Krauss J.
- 1974 *Materiały z cmentarzyska kultury łużyckiej w Gorzycach, pow. Tarnobrzeg*, „MA”, t. 15, s. 119–150.
- Krauss J., Krauss A.
- 1972 *Cmentarzysko kultury łużyckiej w Tarnobrzegu*, „MA”, t. 13, s. 157–164.
- Kuśnierz J.
- 1988 *Cmentarzysko ciałopalne kultury łużyckiej w Komarowie, stan. 9*, Sprawozdania z badań terenowych w województwie zamojskim w 1988 roku, s. 18–20.
- Lewandowski S.
- 1978 *Cmentarzysko z epoki brązu i wczesnej epoki żelaza w Paluchach, woj. Przemyśl*, „Spr. Arch.”, t. 30, s. 129–150.
- Matoga A.
- 1991 *Uwagi o początkach kultury łużyckiej na Kielecczyźnie na tle problematyki tzw. fazy przejściowej trzciniecko-tarnobrzezkiej*, [w:] *Die Anfänge der Urnenfelderkultur in Europa*, Archaeologia Interregionalis, t. 13, s. 218–245.
- Miklaszewska-Balcer R.
- 1964 *Cmentarzysko kultury łużyckiej w Warszawie Medzeszynie*, „WA”, t. 30, s. 354–371.
- Miśkiewicz J., Węgrzynowicz T.
- 1974 *Cmentarzyska kultury łużyckiej w Kosinie, pow. Kraśnik (stanowiska I, II, III)*, „WA”, t. 39, s. 131–204.
- Moskwa K.
- 1960 *Cmentarzysko ciałopalne kultury łużyckiej w Gorzycach pow. Tarnobrzeg*, „Rocznik Województwa Rzeszowskiego”, t. 2 (1959), s. 131–186.
- 1962 *Późnołużyckie cmentarzysko ciałopalne na stanowisku 2 w Grodzisku Dolnym, pow. Leżajsk*, „WA”, t. 28, s. 308–329.
- 1971 *Późnołużyckie cmentarzysko w Trzęsówce pow. Kolbuszowa*, „MSROA” za rok 1967, s. 9–98.
- 1976 *Kultura łużycka w południowo-wschodniej Polsce, Rzeszów*.
- 1979 *Cmentarzysko ciałopalne kultury łużyckiej w Zbydniowie, gm. Zaleszany, woj. Tarnobrzeg*, „MSROA” za lata 1973–1975, s. 3–59.
- 1984 *Badania zwiadowcze na stanowisku nr 4 w Wierzawicach, gm. Leżajsk, woj. Rzeszów*, „MSROA” za lata 1976–1979, s. 41–49.
- Niedźwiedź J.
- 1989 *Cmentarzysko kultury łużyckiej w miejscowości Luszczów, gm. Uchanie, woj. zamojskie*, Prace i Materiały Zamojskie, 1989, s. 139–177.
- 1990 *Badania archeologiczne na stan. 9 w Komarowie*, Sprawozdania z badań terenowych w województwie zamojskim w 1990 roku, s. 30–33.
- 1999 *Badania ratownicze na cmentarzysku kultury łużyckiej w Gródku nad Bugiem, stan. 1B, pow. Hrubieszów, w 1998 roku*, „APŚ”, t. 4, s. 107–112.
- Ormian K.
- 1998 *Cmentarzysko z epoki brązu i wczesnej epoki żelaza w Furmanach, stan. 1, woj. Tarnobrzeg*, Maszynopis pracy magisterskiej, UJ, Kraków.
- Ormian K., Brylska M., Guściora K. J.
- 2001 *Cmentarzysko z epoki brązu i wczesnej epoki żelaza w Furmanach, stan. 1, pow. Tarnobrzeg, woj. Podkarpackie*, „MSROA”, t. 22, s. 295–312.
- Poradyło W.
- 2001 *Cmentarzysko ludności grupy tarnobrzezkiej w Trójczycach, gm. Orły, pow. Przemyśl*, „MSROA”, t. 22, s. 59–105.
- Przybyła M. S.
- 2002 *Stanowisko z epoki brązu i wczesnej epoki żelaza w Lipniku, pow. Przeworsk (badania w latach 1998–2000)*, Maszynopis pracy magisterskiej, UJ, Kraków.
- 2003 *Uwagi o chronologii ceramiki grupy tarnobrzezkiej*, „MSROA”, t. 24, s. 27–54.
- 2003a *Piąty sezon ratowniczych badań wykopaliskowych na stanowisku 5 w Lipniku, pow. Przeworsk*, „RPrzemyski”, t. 39, z. 2, Archeologia, s. 89–102.
- Różańska H.
- 1961 *Cmentarzysko kultury łużyckiej w Sieniawie-Piganach, pow. Jarosław*, „WA”, t. 27, s. 360–392.
- 1962 *Sprawozdanie z badań ratowniczych na cmentarzysku w Sochaczewie-Trojanowie za lata 1959–1960*, „WA”, t. 28, s. 174–191.
- Rysiewska T.
- 1996 *Struktura rodowa w społecznościach pradziejowych*, Wrocław.
- Szarek-Waszkowska E.
- 1975 *Cmentarzysko kultury łużyckiej w Obojnie przysiółek Zaosie, pow. Tarnobrzeg*, „MSROA” za lata 1968–1969, s. 73–88.
- Szydłowska E.
- 1972 *Cmentarzysko kultury łużyckiej w Przeczycach, pow. Zawiercie, Omówienie materiałów*, Rocznik Muzeum Górnośląskiego w Bytomiu, Archeologia, z. 9, Bytom.
- Talar A.
- 1966 *Prace ratownicze na ciałopalnym cmentarzysku łużyckim w Nisku Warchołach*, „MSROA za rok 1965”, s. 31–32.
- Wichrowski Z.
- 1983 *Świeciechów Duży, stan. 1, gm. Annapol, woj. tarnobrzezkie*, Sprawozdania z badań terenowych Katedry Archeologii UMCS i Archeologicznego Ośrodka Badawczo-Konserwatorskiego w Lublinie w 1983 r., s. 18–19.
- Zakrzewski Z.
- 1933 *Ewolucja zwyczaju pogrzebowego na cmentarzyskach z kulturą łużycką*, „WA”, t. 12, s. 5–14.

Ausgewählte Aspekte des Bestattungsritus der Tarnobrzeg- Gruppe- Bevölkerung

Zusammenfassung

Der vorliegende Beitrag stellt sich zum Ziel, die ausgewählten Fragen des Bestattungsritus der Tarnobrzeg- Gruppe- Bevölkerung zu besprechen.

Die erste hier analysierte Erscheinung ist die Anwesenheit der Urnengräber mit den Deckschalen. Im Falle der aus älteren Phasen der Tarnobrzeg- Gruppe stammenden Komplexe sind 40–60% der Urnengräber mit den Deckschalen versehen. Der Prozentsatz wird in der späteren Phase (in der frühen Eisenzeit), in der dieser Brauch schon von einigen zehn bis 25% Bestattungen umfasst, immer kleiner. Interessant ist auch die Tatsache, dass dieser Brauch auf den Gebieten nördlich von Roztocze nicht vorhanden ist. (Abb. 1.) Es besteht also die Möglichkeit, die genauen Studien über den Bestattungsritus nicht nur zwecks der Rekonstruktion der geistigen Kultur zu nutzen, sondern auch für die Forschung über die Kulturunterschiede.

Das nächste in diesem Artikel besprochene Problem ist das Vorhandensein in der Tarnobrzeg- Gruppe der Brandgrubengräber (Abb. 2.). Darunter kann man Gräber in Form von kleinen Knochenanhäufungen, die sich manchmal in kleinen, vom Durchmesser bis 30 cm, und in größeren, ovalen oder rechteckigen Gruben befanden, unterscheiden.

In den kleinen Grubengräbern, die aus der frühen Phase der Tarnobrzeg- Gruppe stammen, ist die Knochenanhäufung (ursprünglich wahrscheinlich in einer Urne) mit einer Schale oder mit einem Schöpfgefäß bedeckt. Für die spätere Phase der Tarnobrzeg- Gruppe sind dagegen Bestattungen, die nur mit Keramikscherben ausgestattet sind, typisch. Das korrespondiert mit der früher festgestellten Tatsache, dass die Verbreitung des Brauches, der in der frühen Eisenzeit gang und gäbe war, die Urnen mit den Schalen zu decken, immer kleiner wird. Die Gräber in den großen Gruben gibt es wäh-

rend der ganzen Entwicklungszeit der Tarnobrzeg- Gruppe, sie sind aber besonders für ihre frühe Phase typisch. Die in dieser Zeit auftauchenden Grubengräber, die sich oft durch die Ausstattungsreichtum auszeichnen, kann man wahrscheinlich von einem Skelettgrab ableiten. Unter den sich in großen Gruben befindenden Gräbern gibt es Komplexe, die man in die BrD- Phase datieren kann, es ist also die älteste Art des Brandgrubengrabes in der Tarnobrzeg- Gruppe.

Das letzte hier besprochene Problem bildet die Abhängigkeit zwischen zwei Faktoren und nämlich der Ausstattung mit den Bronzegegenständen in den Brandgrubengräbern der Tarnobrzeg- Gruppe und dem Alter und Geschlecht des Verstorbenen. Die Gräber mit den Bronzefunden machen, auf den analysierten Fundstellen, ca. 20% der Gräber aus. Gleichzeitig ist der Anteil der einzelnen anthropologischen Kategorien, in den Gräbern mit Metallfunden, proportional, was seine Widerspiegelung in der Struktur der lebendigen Populationen, die diese Gräberfelder genutzt haben, finden konnte. Dass es unter den Bestattungen auch Kindergräber, ausgestattet mit den großen Schmuckstücken gab, suggeriert, dass die Zugehörigkeit zu der Gruppe die über Bronze und Bronzegegenstände verfügte, erblich war. Die Analyse der Abhängigkeiten zwischen der Schmuckart und den anthropologischen Angaben hat Voraussetzungen für eine Trachtrekonstruktion geliefert. In den Frauengräbern kann man größere Schmuckverschiedenheit bemerken – neben Nadeln gibt es zahlreiche Ringe, Anhänger, und Ringschmuck. In den Männerbestattungen überwiegen Nadeln, die meistens funktionelle Rolle hatten, seltener findet man winzige Ringe und Anhänger, es fehlt auch der Ringschmuck. Die Ausstattung der Kindergräber ähnelt diesen aus den Frauenbestattungen.

Марцин С. Прибыла

Некоторые аспекты погребального обряда тарнобжегской группы

Резюме

В настоящей статье рассматриваются три аспекта погребального обряда тарнобжегской группы.

Первым среди анализируемых здесь явлений выступают погребения в урнах с крышками. В комплексах более ранних фаз тарнобжегской группы крышки имели 40–60% урновых погребений. Это количество уменьшается в поздней фазе – в эпоху раннего железа, когда подобным обычаем охвачено свыше десятка, до 25% погребений. Интерес вызывает полное отсутствие этого

обычая на территории севернее Ростоцья (рис. 1). Подобное обстоятельство указывает на возможность детальных исследований погребального обряда не только для попыток реконструкции духовной культуры, но также и для изучения культурных различий.

Очередная проблема, рассматриваемая в предлагаемой статье, касается присутствия в тарнобжегской группе безурновых погребений (рис. 2). Среди них можно выделить погребения в виде небольшого скопления костей, иногда

находящегося в маленькой ямке, диаметром не превышающей около 30 см, и объекты в больших овальных или прямоугольных ямах. В небольших ямных погребениях, относящиеся к ранней фазе тарнобжегской группы скопление костей (первично, возможно, находящееся в органической урне) часто бывает накрыто миской или ковшом. Поздней фазе тарнобжегской группы присущи погребения, сопровождающиеся исключительно фрагментами керамики. Это соответствует, отмеченному ранее, уменьшению частоты выступления обычая накрывать урны мисками в эпоху раннего железа. Погребения в больших ямах также существуют в течение всего периода развития тарнобжегской группы, тем не менее, они являются более характерными для ее ранней фазы. Погребения в ямах, выступающие в это время и выделяющиеся богатым инвентарем, следует рассматривать как форму, производную от погребений с телоположением. Среди погребений в больших ямах находятся комплексы, которые можно датировать фазой BrD, следовательно, они являются наиболее ранней разновидностью погребений с трупосожжением в тарнобжегской группе.

Последний из рассматриваемых вопросов – это зависимость между погребальным инвентарем в виде бронзовых предметов и возрастом и полом умерших в погребениях

с трупосожжением тарнобжегской группы. Погребения, сопровождающиеся бронзовыми вещами, на подвергнутых анализу памятниках составляют от нескольких до 20%. В тоже время доля отдельных антропологических категорий в тарнобжегской группе погребений, сопровождающихся металлическими предметами, является пропорциональной, что могло отображаться в структуре живых популяций, использующих могильник. Наличие среди погребений, сопровождающихся большими, материалопоглощающими украшениями, детских погребений указывает на то, что принадлежность к группе, располагающей бронзой и изготовленными из нее предметами, была наследственной. Предпринятый корреляционный анализ разновидности погребальных украшений и антропологических данных, предоставил материалы для реконструкции убора. Большее разнообразие отмечено для женских погребений – наряду с булавками выступают многочисленные кольца, подвески и обручеобразные украшения. В мужских погребениях преобладают булавки, имеющие, главным образом, функциональное назначение, реже встречаются мелкие кольца и подвески, и совершенно отсутствуют обручеобразные украшения. Погребальный инвентарь детей аналогичен отмеченному в женских погребениях.